

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΩΝ ΕΓΚΑΙΝΙΩΝ

Κώδικας εἶχομεν ὑπ' ὄψει τοὺς κάτωθι :

Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ὑπ' ἀριθ. 2014 αἰῶν. ΙΑ	σημειούμ.	Z
» » » 662 » IB-IA	»	H
» » » 663 » IE-IST	»	N
» » » 848 » IE	»	E
» » » 2473 » IE	»	X
» » » 734 » IH	»	è
» » » 668 » IZ	»	e
» » » 754 » IZ	»	v

Ἐκ τῶν Εὐχολογίων τοῦ Δμ τριέβσκη

Τῆς Βιβλιοθήκης Σινᾶ	ὑπ' ἀριθ. 959 αἰῶνος ΙΑ	σημ. Σ ₃
» » Παρισίων Κοισλιανὸς	» 213 » » »	P

Εἰς τὸν Βαρβερινὸν κώδικα, σημειούμενον διὰ τοῦ Β, παραπέμπομεν κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Goar δημοσιευομένας ἐν τῷ Εὐχολογίῳ του διαφόρους γραφάς.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ συνήθεια τῆς καθιερώσεως τῶν ναῶν παρουσιάζεται ἀρκούντως παλαιὰ καὶ κρατοῦσα οὐ μόνον παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, τῆς καθιερώσεως τῆς σκηνῆς καὶ τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τῶν ὁποίων ὡς ἐγένοντο ταῦτα ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος, εἶτα δὲ καὶ τοῦ Ζοροβάβελ καὶ Ἰούδα τοῦ Μακκαβαίου ἔχομεν περιγραφὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον λεπτομερῆ ἐν αὐτῇ τῇ Βίβλῳ (Ἐξόδου μ, Γ' Βασιλ. καὶ Β' Ἑσδρα ς 16 καὶ Α' Μακκ. δ 41—59) ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς, εἰς τοὺς ὁποίους ἦτο καθολικῶς διαδεδομένη ἡ καθιέρωσις πόλεων, ναῶν, ζώων, προσώπων, γινομένη καθ' ὠρισμένον τυπικόν, προϋποθέτον τὴν παρέμβασιν ἱερέων (*). Πρὸ παντὸς παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις τὰ ἐγκαινία πόλεων ἢ ναῶν εἶχον χαρακτηριστὴ ἐπίσημον καὶ πανηγυρικόν, τελούμενα μετὰ λιτανειῶν, καθάρσεων διὰ ραντισμοῦ ὕδατος, δεήσεων καὶ θυσιῶν (*). Ὅτι βεβαίως τὰ προηγούμενα ταῦτα ἐπόμενον ἦτο νὰ

(1) Πρβλ. P. de Puniet Dedicace des Eglises ἐν D. A. C. L. τόμ. 4, 376.

(2) E. Potier ἄρθρον Consecratio et Dedicatio ἐν Saglio, Diction. des anti-quités grecques et romaines Τόμ. I. καὶ II.

ἐπιδράσουν καὶ ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ, παρουσιάζεται ὅλως πιθανὸν καὶ φυσικόν, ἰδίᾳ δὲ ἡ παρ' Ἰουδαίους ἀρχαιόθεν κρατήσασα προᾶξις, ἥτις καθίστατο τοσοῦτω μᾶλλον καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς αἰδέσιμος, ὅσῳ τὸ τυπικὸν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος ἀνεγερθέντος ναοῦ ἐνεσωματώθη, ὡς εἴπομεν, εἰς αὐτὴν τὴν θεόπνευστον ἀφήγησιν τῆς Βίβλου. Δεδομένου δὲ ὅτι κατ' ἀπομίμησιν τῆς παρ' Ἐβραίοις ἐορτῆς τῶν ἐγκαινίων καθ' ἣν ἐωρτάζετο κατ' ἔτος πανηγυρικῶς ἡ ἀνάμνησις τῶν ἐγκαινίων τοῦ ἐν Ἱερουσολύμοις ναοῦ, φαίνεται εἰσαχθεῖσα καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ δι' ἕκαστον ναὸν ἡ ἐορτὴ τῆς κατ' ἔτος ἀναμνήσεως τῶν ἐγκαινίων τοῦ μετὰ μείζονος ἢ ἡττονος μεγαλοπρεπείας (ἀναλόγως τῆς περιφανείας τοῦ ναοῦ) διεξαγομένη, δύναται τις μετὰ πάσης σχεδὸν βεβαιότητος νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι μάλιστα ἡ Ἰουδαϊκὴ προᾶξις ἐπέδρασε πρὸς ἐπικράτησιν καὶ τῆς συνηθείας τοῦ ἐγκαινισμοῦ καὶ τῆς καθιερώσεως καὶ τῶν χριστιανικῶν ναῶν, εἰ καὶ ἡ ἐπίδρασις αὕτη φαίνεται σημειωθεῖσα μεταγενεστέρως καὶ βαθμιαίως.

Ζήτημα λοιπὸν προβάλλεται ὡς πρὸς τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἤρχισαν νὰ τελῶνται καὶ ἐγκαίνια ναῶν χριστιανικῶν. Πρόδηλον δ' ὅτι ἡ λύσις τούτου ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤρχισε νὰ ἀνεγείρονται ὑπὸ τῶν πρώτων χριστιανῶν εἰδικὰ κτίρια, ἀφιερωμένα ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν λατρείαν. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τινων ὅτι ἤδη τὸ ὑπερῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Κύριος παρέδωκε τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, ταῦτιζόμενον κατ' αὐτοὺς πρὸς τὸ ὑπερῶν, ἐν ᾧ συνηγμένων τῶν μαθητῶν κατῆλθεν ἐπ' αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν, ἀφωρίσθη εἰδικῶς διὰ τὴν χριστιανικὴν λατρείαν καὶ καθ' ἣ καὶ ὁ Βέδας παρεδέξατο (De locis sanctis τόμ. IX) (3) αὐτοὶ οἱ ἀποστολοὶ καθίδρυσαν ἐν αὐτῷ περικαλλῆ ναόν, τοιαύτη δὲ τις παράδοσις φαίνεται ἐξηγουμένη κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ ἐν τῇ ΙΣΤ' κατηχήσει τοῦ Κυρίλλου (4). Πλὴν ὅμως κἂν ἔτι δεχθῶμεν ὡς βεβαίαν τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, προφανῶς πρόκειται περὶ εἰδικῆς καὶ μοναδικῆς περιπτώσεως, πιθανώτατον δὲ παρουσιάζεται τόσον ἐκ τῶν ὑπαινιγμῶν τῶν Πράξεων, ὅσον καὶ ἐκ φράσεων τινων τῶν ἐπιστολῶν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ λατρεία κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ἐτελεῖτο εἰς ἰδιωτικοὺς οἴκους (5), τῶν ὁποίων οἱ κάτοχοι

(3) Παρὰ W. Smith and S. Cheetham D. C. Antiq. τόμ. Α' σελ. 427.

(4) «Ἐνταῦθα ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ τῶν ἀποστόλων ἐκκλησίᾳ . . . Ἐνταῦθα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξ οὐρανῶν κατῆλθε. Καὶ πρεπωδέστατον μὲν ἦν, ὥσπερ τὰ περὶ Χριστοῦ καὶ τοῦ Γολγοθᾶ ἐν τῷ Γολγοθᾶ τούτῳ λέγομεν, οὕτω καὶ περὶ ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ λέγειν Ἐκκλησίᾳ» (§ 4 Migne 33, 1924), Περβλ. καὶ Νικηφόρου Ἐκκλ. Ἱστορ. II 3.

(5) Τοῦτο ὑποδηλοῖ πιθανώτατα ἡ φράσις «κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησία» ἡ ἐν Α' Κορινθ. ις' 19, Ρωμ. ις' 5, Κολοσ. δ' 15, ἴσως δὲ καὶ ἐν Φιλιμ. 2.

παρεχώρουν τὰς σχετικῶς εὐρυχώρους αἰθούσας των πρὸς διεξαγωγὴν τῆς λατρείας, μετὰ τὴν ὁποίαν καὶ πάλιν αἱ αἰθούσαι αὗται ἐπανήρχοντο εἰς τὴν προτέραν ἰδιωτικὴν χρῆσιν. Τούτου οὕτως ἔχοντος καθίσταται προφανές, ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ καθιερώσεως ἢ ἐγκαινίων ναῶν, ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων.

Ἡ πρώτη αὐθεντικὴ καὶ ἀδιαμφισβήτητος μαρτυρία περὶ ὑπάρξεως ἐδικῶν κτιρίων ἀφιερωμένων εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν παρέχεται ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου (6), βεβαιοῦντος, ὅτι κατὰ τὸ δέκατον ἔνατον ἔτος τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας (περὶ τὸ 303) «τῆς τοῦ σωτηρίου πάθους ἐπελαυνούσης ἠπλωτο πανταχόσε βασιλικὰ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προστάττοντα». Ὑπῆρχον λοιπὸν ἤδη ναοὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ ἀναμφιβόλως ἢ ἀνέγερσις αὐτῶν θὰ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἰκανὸν χρόνον πρότερον, εἰς τρόπον ὥστε δυνάμεθα μετὰ πιθανότητος νὰ εἴπωμεν, ὅτι μεσοῦντος τοῦ τρίτου αἰῶνος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συναντήσῃ τις ἐνιαχοῦ χριστιανικὰς ἐκκλησίας.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν κατεδαφισθέντων κατὰ διαταγὴν τοῦ Διοκλητιανοῦ ναῶν ἀνηγέρθησαν μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν διωγμῶν καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἰρήνευσιν τῆς ἐκκλησίας νέοι ναοὶ περικαλλέστεροι τῶν καταρριφθέντων, περὶ τῆς καθιερώσεως δὲ τοιούτων τινῶν ναῶν ἔχομεν τὰς πρώτας αὐθεντικὰς καὶ ἀδιασειστὰς, περὶ ἐγκαινίων πληροφορίας. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἀπαντῶνται εἰδήσεις τινὲς περὶ ἐγκαινίων ναῶν εἰς παλαιότερους ἀναγομένων χρόνους. Αὗται ὅμως εὐρηγται εἰς συγγράμματα νόθα καὶ ἀπόκρυφα, οἷα αἱ ἐπιστολαὶ (β καὶ γ) τοῦ Κλήμεντος πρὸς Ἰάκωβον (7) καὶ τοῦ Πίου Α' πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Βιέννης Ἰουῆστον (8), καθὼς καὶ ἐγκύκλιός τις τοῦ Πάπα Εὐδάρεστου (+ 105) (9) παρατιθεμένη ὑπὸ τοῦ Γρατιανοῦ ἐν τῷ ψηφίσματι (decretum) αὐτοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πάπα Ὑγίνου (+ 140) καὶ ἀναφέρονται εἰς πρᾶξιν λειτουργικὴν οὐχὶ παλαιότεραν τοῦ Δ'. αἰῶνος. Δύο ἄλλαι μαρτυρίαι τοῦ Δ'. αἰῶνος παρουσιάζονται πολλῆς σπουδῆς ἀξίαι, πλὴν ὅμως καὶ ἐξ αὐτῶν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα ἀδιαμφισβήτητα. Αἱ μαρτυρίαι αὗται προέχονται ἢ μία μὲν ἐκ τῆς 22ας ἐπιστολῆς τοῦ Ἀμβροσίου ἐπισκόπου Μεδιολάων πρὸς τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Μαρκελλίαν (περὶ τὸ 386), ἐν τῇ ὁποίᾳ χαρακτηρίζεται ἡ τελετὴ τῶν ἐγκαινίων ὡς παλαιότατον καὶ καθολικώτατον ἔθος (10), ἢ ἑτέρα δὲ ἐκ τοῦ ΜΓ' ἢ κατ' ἄλλους ΜΔ' λόγου Γρηγορίου

(6) Ἐκκλ. Ἱστορ. VIII 2,4.

(7) Παρὰ Mansi Concil. ampl. coll. tom. 1,129 καὶ 136.

(8) Migne 5, 1125.

(9) Παρὰ Mansi tom. 1,631.

(10) Migne P. L. 16, 1066.

τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἔνθα λέγεται, ὅτι : «ἐγκαίνια τιμαῖσθαι παλαιὸς νόμος καὶ καλῶς ἔχων καὶ τοῦτο οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, ἐκάστης τοῦ ἐνιαυτοῦ περιτροπῆς τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐπαγούσης». (11) Ἄλλ' ὁ μὲν Ἀμβρόσιος ἠδύνατο νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς παρ' ἐθνικοῖς κρατούσας συνηθειάς, περὶ τῶν ὁποίων εἶπομεν ἦδη, ὁ δὲ Γρηγόριος φαίνεται μᾶλλον ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις πράξιν καὶ τὴν ἀπὸ τῶν Μακκαβαϊκῶν χρόνων καθορισθεῖσαν ἑορτὴν τῶν ἐγκαινίων. Προσέχθη ἐν τούτοις καὶ ἄλλη τις μαρτυρία, δυναμένη νὰ ἀναχθῆ εἰς τὰ τέλη τοῦ Β'. αἰῶνος καὶ προερχομένη ἐκ τοῦ ἀποκρύφου βιβλίου Recognitiones (ἐκ τῶν ψευδοκλημεντίων) ἐνθα ἀναφέρεται ὅτι Θεόφιλος τις ἐκκληροδότησεν εἰς τὸν ἀπόστολον Πέτρον τὴν κατοικίαν του ἐπὶ τῷ σκοπῷ, ἵνα «domus suæ ingentem basilicam ecclesiæ nomine consecraret» (12), ἕτερος δὲ τις ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν οἰκίαν του, ἣτις ἠδύνατο νὰ στεγάσῃ πλέον τῶν πεντακοσίων προσώπων (13). Ἄλλὰ καὶ τὰς μαρτυρίας ταύτας μᾶλλον ὡς ἀορίστους θὰ ἠδύνατό τις νὰ χαρακτηρίσῃ.

Περὶ ἐγκαινίων ἐκκλησιῶν λόγος σαφῆς καὶ ἀδιαμφισβήτητος γίνεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου, ὅτε μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῆς ἐκκλησίας ἐκ τῶν διωγμῶν «ἐνθεὸς ἅπασιν ἀπήνθει χαρὰ, πάντα τόπον τὸν πρὸ μικροῦ ταῖς τῶν τυράννων δυσσεβείαις ἠρειπωμένον, ὥσπερ ἐκ μακρᾶς καὶ θανατηφόρου λύμης ἀναβιώσκοντα θεωμένοις, νεῶς τε αὐθις ἐκ βάρθρων εἰς ὕψος ἀπειρον ἐγειρομένους καὶ πολὺ κρείττονα τὴν ἀγλαίαν τῶν πάλαι πεπολιορημένων ἀπολαμβάνοντας» (14). Προϊὼν δὲ ὁ Εὐσέβιος παρέχει καὶ γενικὴν τινα περιγραφὴν τῶν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν οἰκοδομήσεων τούτων γενομένων ἐγκαινίων γραφῶν τὰ ἑξῆς :

«Ἐγκαινίων ἑορτὴν κατὰ πόλεις καὶ τῶν ἄρτι νεοπαγῶν προσευκηθῶν ἀφιερῶσεις, ἐπισκόπων τε ἐπὶ ταῦτο συνελεύσεις, τῶν πόρρωθεν ἐξ ἀλλοδαπῆς συνδρομαί, λαῶν εἰς λαοὺς φιλοφρονήσεις... καὶ εἰς ἕξ ἀπάντων θεολογίας ὕμνος... ἱερουργίαι τε τῶν ἱερωμένων, καὶ θεοπρεπεῖς ἐκκλησίας θεσμοί, ὧδε μὲν ψαλμωδίαις καὶ ταῖς λοιπαῖς τῶν θεοθέν ἡμῖν παραδοθεισῶν φωνῶν ἀκροάσεσιν, ὧδε δὲ θείαις καὶ μυστικαῖς ἐπιτελουμέναις διακονίαις' σωτηρίου τε ἦν πάθους ἀπόρρητα σύμβολα. Ὁμοῦ δὲ πᾶν γένος ἡλικίας ἄρρενός τε καὶ θήλεος φύσεως ὅλη διανοίας ἰσχυρὴ δι' εὐχῶν καὶ εὐχαριστίας γεγηθότι νῶ καὶ ψυχῇ τὸν τῶν ἀγαθῶν παρὰ τιον Θεὸν ἐγέραιρον. Ἐκίνει δὲ καὶ λόγους ἅπας τῶν παρόντων ἀρχόντων πανηγυρικούς, ὡς ἐκάστω παρῆν δυνάμεως, θειάζων τὴν πανήγυριν» (15).

(11) Migne 36,608.

(12) Lib. X, 71 Migne 1,1453.

(13) Αὐτοθ. lib IV,6 στήλ. 1318.

(14) Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. X, 2,1.

(15) Αὐτόθ. 3.

Ἰδιαιτέρως ὁ Εὐσέβιος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Φοινίκῃ Τύρου, κατεδαφισθέντος μὲν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἀνεγερθέντος δὲ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Τύρου Παυλίνου, διὰ στενῆς πρὸς τὸν Εὐσέβιον συνδεομένου φιλίας, καὶ τοῦ ὁποίου ναοῦ «γέγονε καὶ νῦν ὡς ἀληθῶς ἔστιν ἡ δόξα ἢ ἐσχάτῃ ὑπὲρ τὴν προτέραν» (16). Παρατίθεται δὲ καὶ «πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῇ Παυλίνῳ, Τυρίων ἐπισκόπῳ προσπεφωνημένος», ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ συνδραμόντες κατὰ τὰ ἐγκαινία ἐπισκοποὶ προσφωνοῦνται «φίλοι Θεοῦ καὶ ἱερεῖς, οἱ τὸν ἅγιον ποδήρη καὶ τὸν οὐράνιον τῆς δόξης στέφανον, τό τε χρίσμα τὸ ἔνθεον καὶ τὴν ἱερατικὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος στολὴν περιβεβλημένοι» (17).

Εἴκοσιν ἔτη βραδύτερον (τῷ 335 μ. Χ.) ἡ τελετὴ τῶν ἐγκαινίων τοῦ Μαρτυρίου, ἦτοι τοῦ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου ἐν Ἱεροσολύμοις ἀνεγερθέντος ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ναοῦ, συνήγαγεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ πλῆθος ἐπισκόπων, τοῦ βασιλέως παρεγγυήσαντος οὐ μόνον τὴν τότε συνεδριάζουσαν «σύνοδον ἅπασαν ἀπὸ τῆς Τύρου καταλαβεῖν τὴν Αἰλίαν», ἀλλὰ «καὶ ἄλλους ἅπαντας πανταχόθεν κελύσαντος, καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ δομηθέντας καθιερώσαι νεώς» (18). Περιγράφων δὲ ὁ Εὐσέβιος τὰ κατὰ τὰ ἐγκαινία ταῦτα γεγόμενα παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Οἱ τοῦ Θεοῦ λειτουργοί, εὐχαῖς ἅμα καὶ διαλέξει τὴν ἑορτὴν κατεκόσμου· οἱ μὲν τοῦ θεοφιλοῦς βασιλέως τὴν εἰς τὸν ὄλων σωτῆρα δεξίωσιν ἀνυμνοῦντες, τὰς τε περὶ τὸ μαρτύριον μεγαλοουργίας διεξίοντες τῷ λόγῳ· οἱ δὲ ταῖς ἀπὸ τῶν θείων δογμάτων πανηγυρικαῖς θεολογίαις πανδαισίαν λογικῶν τροφῶν ταῖς πάντων παραδιδόντες ἀκοαῖς· ἄλλοι δὲ ἐρμηνείας τῶν θείων ἀναγνώσμάτων ἐποιοῦντο, τὰς ἀπορρήτους ἀποκαλύπτοντες θεωρίας» (19).

Ἐξ ὧν ὁμοῦς ὁ Εὐσέβιος περὶ τῶν ἐγκαινίων τόσον τοῦ ἐν Τύρῳ ναοῦ, ὅσον καὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις Μαρτυρίου ἀναφέρει οὐδὲν δύναται νὰ συναχθῇ περὶ ὑπάρξεως ἤδη ἰδίου τινὸς τελετουργικοῦ τυπικοῦ ἐγκαινίων, ἀλλὰ

(16) Αὐτόθ. Χ, 4, 46.

(17) Αὐτόθι Χ, 4, 2.

(18) Θεοδορήτου Ἐκκλ. Ἱστ. Ι 31. Πρβλ. καὶ Εὐσεβίου Περὶ τοῦ βίου Κωνσταντίνου ΙV κεφ. 43. «Κατελάμβανεν ἄλλος βασιλικὸς ἀνήρ ἐπισπέργων τὴν σύνοδον σὺν γράμματι βασιλικῷ, σπεύδειν καὶ μηδὲν ἀναβάλλεσθαι τὴν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα παρορμῶν γε πορείαν». Πρβλ. καὶ Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορ. Ι 28: «Σύνοδον ἐπισκόπων ἐκήρυξε γενέσθαι ἐπὶ τῇ καθιερώσει τοῦ εὐκτηρίου οἴκου, ὃν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀνήγειρε». Πρβλ. καὶ Σωζομένου Ἐκκλ. Ἱστ. ΙΙ 26: «Ἀμφὶ τὴν τρίτην δεκάδα τῆς Κωνσταντίνου ἡγεμονίας, ἐξεργασθέντος τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις νεῶ περὶ τὸν Κρανίου χώρον, ὃ μέγα μαρτύριον προσαγορεύεται, παραγεγόμενος εἰς Τύρον Μαρτιανός, ἀνὴρ τῶν ἐν Ἀξίᾳ, βασιλικὸς ταχυγράφος ἀπέδρακε τῇ συνόδῳ βασιλέως ἐπιστολὴν, παρακελευομένην ἐν τάχει τὰ Ἱεροσόλυμα καταλαβεῖν καὶ τὸν νεῶ καθιερώσαι».

(19) Περὶ τοῦ βίου Κωνστ. ΙV, 45.

μᾶλλον συνάγεται, ὅτι ταῦτα συνίσταντο εἰς πανηγυρικὴν τέλεσιν τῆς θείας λειτουργίας καὶ εἰς ἐκφώνησιν καταλλήλων λόγων καὶ μεγαλοπρεπῆ γενικῶς ἑορτασμὸν διὰ τῆς συμμετοχῆς ὡς οἶόν τε πλειόνων ἐπισκόπων, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ἐξεζητεῖτο οὐχὶ διότι τὰ ἐγκαίνια δὲν ἐδικαιοῦτο καὶ εἰς μόνος νὰ ἐπιτελέσῃ ἐπίσκοπος, ἀλλὰ διότι, μάλιστα δι' οὓς ναοὺς ἀνφοδοῦμαι ὁ αὐτοκράτωρ, ἐπεδιώκετο ὁ ὡς οἶόν τε λαμπρότερος ἑορτασμὸς τῆς καθιερώσεως τούτων. Ἐντεῦθεν καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ καθώριζεν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας τὸν χρόνον τῶν ἐγκαινίων καὶ συνεκάλει αὐτὸς ἐπὶ τούτοις σύνοδον ὁλόκληρον ἐπισκόπων. Οὕτω οὐ μόνον πολλοὶ ναοὶ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου «δομηθέντες» καθιερώθησαν διὰ τοιούτων συνόδων, καθ' ἃ βεβαιοῖ ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μαρτυρία αὐτοῦ ὁ Θεοδώρητος, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, υἱοῦ τοῦ μ. Κωνσταντίνου, ἐν ἔτει 341, ἐπὶ τῇ προσκλήσει Εὐσεβίου τοῦ Νικομηδείας, σφετερισσαμένου τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνηθροίσθησαν ἐνενήκοντα ἑπτὰ ἐπίσκοποι ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκεῖ βασιλικῆς, τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα «Dominicum aureum» τῆς ὁποίας ἡ ἀνοικοδόμησις ἤρξατο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ μ. Κωνσταντίνου, ἐπερατώθη δὲ ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου ⁽²⁰⁾. Σύνοδος ἐπισκόπων πάλιν ἐγένετο κατὰ τὴν καθιέρωσιν τῆς ἐν Κων/λει ἀγίας Σοφίας ἐν ἔτει 306 τριάκοντα καὶ τέσσαρα ἕτη μετὰ τὴν θεμελιώσιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ μ. Κωνσταντίνου ⁽²¹⁾.

Διότι δὲ ἡ πρωτοβουλία τῶν ἐγκαινίων τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεγειρομένων ναῶν ἀνήκεν εἰς αὐτὸν ὡς κτίτορα, διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ μ. Ἀθανασίου κατηγοροῦν αὐτόν, ὅτι προέβη ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, εὐρίσκεται δ' εἰς τὴν ἀνάγκην ὁ θεῖος Πατὴρ νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν συκοφαντικὴν ταύτην κατηγορίαν ἐν τῇ περὶ τὸ ἔτος 356 ἀπευθυνθείσῃ «Ἀπολογία πρὸς βασιλέα Κωνσταντίνον» ⁽²²⁾.

(20) Κατασκευάζει σύνοδον ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας γενέσθαι προφάσει μὲν τῶν ἐγκαινίων τῆς ἐκκλησίας, ἣν ὁ πατὴρ μὲν τῶν Αὐγουσταν κατασκευάζειν ἤρξατο — μετὰ τὴν τελευτὴν δὲ αὐτοῦ ὁ υἱὸς Κωνσταντίνος δεκάτῳ ἔτει ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως συνετέλεσε· τὸ δ' ἀληθὲς ἐπὶ τῇ ἀνατροπῇ καὶ καθαιρέσει τῆς ὁμοουσίου πίστεως (Σωκράτους Ἐκκλ. II 7, πρβλ. καὶ Σωζομ. III 5).

(21) Σωκράτους II, 39.

(22) Κεφ. 14, 17 Migne 25, 612, 617 «Περὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας κατειρηκασιν, ὡς δὴ συνάξεως ἐκεῖ γενομένης πρὶν αὐτὴν τελειωθῆναι... Οὐκ ἐγκαινίων ἡμέραν ἐπιτελέσαμεν, θεοσεβέστατε Αὐγουστε. Τοῦτο γὰρ ἀθέμιτον ἦν ἀληθῶς πρὸ τῆς σῆς προστάξεως ποιῆσαι. Οὐδὲ ἐκ παρασκευῆς εἰς τοῦτο παρήλθομεν· οὐδὲ ἐπίσκοπός τις οὐδὲ ἄλλος κληρικός εἰς τοῦτο κέκληται, ἔλειπε δὲ πολλὰ καὶ τῷ ἔργῳ... Μειζόνως γὰρ ἂν διεβλήθην, καὶ ἦν ἀληθῶς ἔγκλημα, εἰ δὲν ἄφοδομησε τόπον ὁ βασιλεὺς παρηροχόμεθα καὶ ἔρημον ἐζητοῦμεν εἰς εὐχὴν... Σὺ δὲ θεοφιλέστατε Αὐγουστε, ζήσεως πολλαῖς ἐτῶν περιόδους καὶ τὰ ἐγκαίνια ἐπιτελέσειας. Αἱ γὰρ γενόμενα παρὰ πάντων περὶ τῆς σῆς σωτηρίας εὐχαὶ οὐκ ἐμποδίζουσι τὴν

Ἐξ ὧν δὲ ὁ μέγας τῆς ὀρθοδοξίας ἀθλητῆς ἐπάγει ἐν τῇ ἀνασκευῇ ταύτῃ συναγεται, ὅτι καὶ ὁ προκατόχος αὐτοῦ πατριάρχης Ἀλέξανδρος καὶ ἄλλοι Πατέρες εἶχον ἐπιτελέσει ἐγκαίνια ἐπὶ νεωστὶ ἀνεγνηγερμένων ναῶν.

Ἐκ τῶν μαρτυριῶν ἐν τούτοις τούτων τῶν εἰς ἐγκαίνια διεξαχθέντα κατὰ τὸ διάστημα τὸ σχεδὸν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Δ' ἐκτεινόμενον δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, ὅτι κατ' αὐτὰ καθιεροῦτο τὸ ἐν τοῖς ναοῖς τούτοις θυσιαστήριον δι' εἰδικῶν πλύσεων, ραντισμῶν καὶ χρίσεων, καθὼς καὶ διὰ καταθέσεων ἱερῶν λειψάνων. Βεβαιοῦται μὲν, ὅτι ἐγίνοντο ἐκφωνήσεις εἰδικῶν κηρυγμάτων καὶ ἀνεπέμποντο εὐχαὶ καὶ ἐπηκολούθει ἡ ἐν τῷ καθιερούμένῳ ναῷ πανηγυρικὴ τέλεσις τῆς θείας λειτουργίας. Κατάθεσις ὅμως λειψάνων μαρτυρικῶν ἢ χρίσις τῆς ἁγίας Τραπέζης διὰ μύρου δὲν ἀναφέρεται ἀκόμη. Τοῦναντίον ἔξ ὑπαινιγμῶν ἄλλων τινῶν μαρτυριῶν παρουσιάζεται ὡς πιθανόν, ὅτι ἐκτός τινων εἰδικῶν εὐχῶν καὶ δεήσεων, αἵτινες ἴσως θὰ ἀνεπέμποντο, ἡ τέλεσις τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας ἐπὶ τῆς νεοῖδρουθείσης Τραπέζης ἐθεωρεῖτο ἐπαρκῆς πρὸς καθαγιασμόν καὶ καθιέρωσιν αὐτῆς. Οὕτω Γρηγόριος μὲν ὁ Νύσσης ρητῶς ἀναφέρει, ὅτι ὁ λίθος τοῦ θυσιαστηρίου καθιεροῦται «τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ» καὶ δι' αὐτῆς «τὴν εὐλογίαν δέχεται»⁽²³⁾: σαφέστερον δὲ ὁ Κυπριανὸς ἀναγράφων, ὅτι παρὰ τοῖς αἰρετικοῖς οὔτε βάπτισμα, οὔτε χρίσμα ἔγκυρον ὑπάρχει, διότι δὲν ἔχουν τὴν Εὐχαριστίαν, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ ὑψίσταται θυσιαστήριον, ὅπου καθαγιάζεται τὸ ἅγιον χρίσμα⁽²⁴⁾, ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ θεία εὐχαριστία εἶνε ἡ καθιεροῦσα τὸ θυσιαστήριον· παρομοίαν δ' ἰδέαν ἐκφράζει μετέπειτα καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος λέγων περὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης, ὅτι «θαυμαστὸν τοῦτο (τὸ θυσιαστήριον) ὅτι λίθος μὲν ἔστι τὴν φύσιν, ἅγιον δὲ γίνεται, ἐπειδὴ σῶμα δέχεται Χριστοῦ»⁽²⁵⁾. Ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ καθιερώσεως τοῦ ἐν

τῶν ἐγκαινίων πανήγυριν... Τοῦτο δὲ πάλιν καὶ ὁ μακαρίτης Ἀλέξανδρος καὶ οἱ ἄλλοι Πατέρες πεποίηκασιν· συναγαγόντες γὰρ καὶ τελειώσαντες τὸ ἔργον, ἠὲ χαρίστησαν τῷ Κυρίῳ, ἐγκαίνια ἐπιτελέσαντες... Τοῦτο μὲν οὖν πληρώσεως καὶ τὴν εὐχὴν ἀποδοίης τῷ Κυρίῳ ᾧ καὶ τὸν οἶκον πεποίηκας».

(23) «Ἐπεὶ καὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦτο τὸ ἅγιον, ᾧ παρεστήκαμεν, λίθος ἔστι κατὰ τὴν φύσιν κοινός, οὐδὲν διαφέρων τῶν ἄλλων πλακῶν, αἱ τοὺς τοίχους ἡμῶν οἰκοδομοῦσι καὶ καλλωπίζουσι τὰ ἐδάφη. Ἐπειδὴ δὲ καθιερώθη τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ, καὶ τὴν εὐλογίαν ἐδέξατο, ἔστι Τράπεζα ἁγία, θυσιαστήριον ἄχραντον, οὐκέτι παρὰ πάντων ψηλαφώμενον, ἀλλὰ μόνον τῶν ἱερῶν, καὶ τούτων εὐλαβουμένων». (Γρηγορίου Νύσσης: Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων κεφ. β. Migne 46, 581).

(24) Epist. ad Jubaianum § 2 Migne P. L. 3, 1040.

(25) Ὁμιλία 20 § 3 εἰς τὴν Β' Κορινθ. Migne 51, 540. Ὡς γενικωτέρα καὶ οὐχὶ ὡς εἰδικῶς εἰς τὰ ἐγκαίνια ἀναφερομένη ἐξακριβωθεὶ καὶ περικοπή τις ἐκ τῆς Β' Ὁμιλίας τοῦ Ὁριγένους εἰς τὸν Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ (Migne 12, 833) ἔχουσα οὕτως: «Cum vero videris introire gentes ad fidem, ecclesias extrui, altaria non cruore pecudum respergi, sed pretioso Christi sanguine consecrari; cum

Ἐλεξανδρείᾳ ναοῦ κατηγορία κατὰ τοῦ Μεγ. Ἀθανασίου δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ σταθῆ, ἐὰν τὰ ἐγκαινία ἐτελοῦντο ἔκτοτε διὰ καταθέσεως ἱερῶν λειψάνων ἢ χρίσεως διὰ μύρου καὶ οὐχὶ δι' ἀπλῆς ἐν τῷ νέῳ ναῷ συνάξεως καὶ ἀναφορᾶς ἐν αὐτῷ συνήθων εὐχῶν καὶ δεήσεων. Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ μέγας Ἀθανάσιος δὲν προβάλλει πρὸς ὑπεράσπισιν ἑαυτοῦ ὅτι δὲν ἐγένετο κατάθεσις λειψάνων ἢ ἄλλο τι προσιδιάζον εἰς τὴν τέλεσιν ἐγκαινίων, ἀλλ' ὅτι μόνον ἡ τοῦ Πάσχα διεξήχθη ἐορτὴ καὶ «ὁ λαὸς ἠΐξαστο καὶ τὸν Πατέρα τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν παρεκάλεσε περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ εὐσεβεστάτου Κωνσταντίου», ἐμφαίνει ἀρκούντως, ὅτι καὶ ἡ ἐπ' ἐγκαινίοις τελετὴ δὲν διεκρίνετο οὐσιωδῶς τῶν ἐν ταῖς ἄλλαις συνάξεσι καὶ ἐορταῖς συνήθως τελουμένων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν τέλει ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου ἐπαγομένη φράσις, καθ' ἣν «ἔτοιμος ὁ τόπος προαγνισθεὶς ταῖς προγενομέναις εὐχαῖς, ζητῶν παρουσίαν τῆς σῆς εὐσεβείας»⁽²⁶⁾ πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν ἐγκαινίων, ὑποδηλοῖ τὸ κρατοῦν τότε φρόνημα, ὅτι ἤρκει ἡ ἐπιτέλεσις τῆς συνήθους λατρείας πρὸς ἔξαγνισμὸν καὶ ἔξαγιασμὸν τοῦ χώρου τοῦ εἰς ναὸν καθιερωμένου.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἡ πρὸς τὰ λείψανα τῶν ἁγίων μαρτύρων τιμὴ ἐξεδηλώθη ἐνωρίτατα καὶ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β'. αἰῶνος ἔχομεν σαφεῖς μαρτυρίας ὅτι καὶ μνημεῖα ὑπὲρ τοὺς τάφους αὐτῶν ἀνηγείροντο καὶ ἡ θεία εὐχαριστία ἐτελεῖτο ἐπὶ τῶν τάφων αὐτῶν κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ μαρτυρίου των. Οὕτω ὁ μὲν Ἡγίσπιπος μαρτυρεῖ περὶ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφωθένου, ὅτι «ἔθαψαν αὐτὸν ἐπὶ τῷ τόπῳ παρὰ τῷ ναῷ καὶ ἔτι αὐτοῦ ἡ στήλη μένει παρὰ τῷ ναῷ»⁽²⁷⁾. Ὁ δὲ Γάϊος «Πρόκλῳ τῆς κατὰ Φρύγας προϋσταμένης γνῶμης ἐγγράφως διαλεχθεὶς αὐτὰ δὴ ταῦτα περὶ τῶν τόπων, ἔνθα τῶν εἰρημένων ἀποστόλων τὰ ἱερά σκηνώματα κατατίθεται, φησὶν Ἐγὼ δὲ τὰ τρόπαια τῶν ἀποστόλων ἔχω δεῖξαι. Ἐὰν γὰρ θελήσῃς ἀπελθεῖν εἰς Βατικανὸν ἢ ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν Ὠστίαν, εὐρήσεις τὰ τρόπαια τῶν ταύτην ἰδρουσαμένων τὴν ἐκκλησίαν». ⁽²⁸⁾ Ὅτι δὲ οἱ τάφοι τῶν μαρτύρων πρῶτως μετεβλήθησαν εἰς τόπους, ὅπου ἐτελεῖτο ἡ θεία εὐχαριστία, μαρτυρεῖται ἤδη ὑπὸ τῶν παλαιότερων Μαρτυρίων τοῦ Ἰγνατίου καὶ τοῦ Πολυκάρπου. Οὕτω εἰς τὸ Μαρτύριον τοῦ Πολυκάρπου (κεφ. 18) ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς: «Ἡμεῖς ὕστερον ἀνελόμενοι τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσίου ὁστὰ αὐτοῦ, ἀπεθέμεθα ὅπου καὶ ἀκόλουθον ἦν. Ἐνθα ὡς δυνατόν ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ παρέξει ὁ κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ

videris sacerdotes et levitas non sanguinem hircorum et taurorum, sed verbum Dei per spiritus sancti gratiam ministrantes, tunc dicito quia Jesus post Moysen suscepit et obtinuit principatum».

(26) Ἀπολογία κεφ. 18 Migne 25, 620.

(27) Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. II, 23,18

(28) Αὐτοθ. 25,7.

μαρτυρίου αὐτῶν γενέθλιον ἡμέραν.» Ἀπὸ τοῦ τέλους δὲ τοῦ τρίτου αἰῶνος αἱ περὶ συνάξεων ἐν τοῖς τάφοις τῶν μαρτύρων καὶ τελέσεως τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ ἑορτασμοῦ τῆς γενεθλίου τῶν μαρτύρων μαρτυρία καθίστανται πολυπληθεῖς. ⁽²⁹⁾ Τῆς συνηθείας δὲ τοῦ νὰ κατατίθενται κάτωθι τοῦ θυσιαστηρίου λείψανα μαρτύρων, προηγήθη πρὸ παντὸς ἐν τῇ Ἀφρικῇ τὸ ἕθος

(29) Ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς προερχομένων μνημονεύομεν τοῦ Κ' κανόνος τῆς ἐν Γάγγρα συνόδου (τῷ 324), καθ' ὃν «εἰτις αἰτιῶτο, ὑπερηφάνῳ διαθέσει κεχημένους καὶ βδελυσσόμενος τὰς συνάξεις τῶν Μαρτύρων ἢ τὰς ἐν αὐτοῖς γινομένας λειτουργίας καὶ τὰς μνήμας αὐτῶν ἀνάθεμα ἔστω.» Εἶτα δὲ καὶ ἐκ τῆς εἰς Μάρτυρας ἑμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου ζητοῦντος νὰ προλάβῃ τὰς κατὰ τοὺς ἑορτασμοὺς τῶν γενεθλίων τοῦ μάρτυρος ἐπακολουθούσας παρεκτροπὰς ὑπὸ τῶν συντρέχόντων εἰς τὰς πανηγύρεις ταύτας «Ἐποιήσατε τὴν νύκτα ἡμέραν διὰ τῶν παννυχίδων τῶν ἱερῶν μὴ ποιήσατε πάλιν τὴν ἡμέραν νύκτα διὰ τῆς μέθης καὶ κραιπάλης καὶ τῶν ἀσμάτων τῶν πορνικῶν» (κεφ. 2) «Καὶ ταῦτα λέγω, οὐχ ἵνα μὴ παραγινώμεθα πρὸς τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων, ἀλλ' ἵνα παραγενόμενοι μετὰ τῆς προσηκούσης ἀπαντῶμεν προθυμίας, καὶ μὴ μόνον ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τούτων χωρὶς τὴν αὐτὴν εὐλάβειαν παρεχώμεθα» (Αὐτοθ. κεφ. 1) Ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς Δύσεως δὲ προερχομένων μνημονεύομεν τῆς ἐν Ἑλβίρα (305 μ. χ.) συνελθούσης τοῦ κανόνος 35 ἀπαγορεύοντος εἰς τὰς γυναῖκας νὰ μετέχουν τῶν ἐν τοῖς κοιμητηρίοις ἀγρυπνιῶν, διότι ὑπὸ τὴν πρόφασιν τῆς προσευχῆς διέπραττον ἁμαρτίαν καθῶς καὶ τῶν κατωτέρω μαρτυριῶν τοῦ Αὐγουστίνου: «Εἰς τοὺς μάρτυράς μας κίτξομεν οὐχὶ ναοὺς ὡσεὶ ἦσαν θεοὶ ἀλλὰ μνημεῖα ὡς εἰς νεκρούς, τῶν ὁποίων τὰ πνεύματα ζοῦν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Οὐτε ἀνεγείρομεν θυσιαστήρια εἰς τὰ μνημεῖα ταῦτα, ἵνα θυσιάζωμεν εἰς τοὺς μάρτυρας ἀλλ' εἰς τὸν ἕνα Θεὸν τῶν μαρτύρων καὶ ἡμῶν» (De civ. Dei 22,10). «Τίς ποτε ἤκουσε ἱερέα τῶν πιστῶν ἱστάμενον εἰς θυσιαστήριον ἐκτισμένον πρὸς τιμὴν καὶ λατρείαν τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τὸ ἅγιον σῶμα μάρτυρός τινος νὰ λέγῃ εἰς τὰς προσευχὰς του Προσφέρω εἰς σὲ θυσίαν ὦ Πέτρε ἢ ὦ Παῦλε ἢ ὦ Κυπριανέ; εἰς τὸν Θεὸν προσφέρονται αἱ θυσίαι αὐταὶ εἰς τοὺς τάφους των» (8,27). Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ Liber Pontificalis ἀναφέρεται ὅτι πάπας Φήλιξ Α'. (269—274) καθώρισεν ἵνα ὑπὲρ τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων τελῶνται λειτουργίαι. Ἡ σαφεστέρα ἐν τούτοις ἀπόδειξις τῆς τοιαύτης πράξεως εὐρηται ἐν τῷ ποιήματι τοῦ Prudentius (Peristeph. Hymn. XI στιχ. 169—174) ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ Ἰππολύτου βωμοῦ καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ τελέσεως τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ποβλ. αὐτοθ. καὶ Hymn III στιχ. 211. Ἀξιοσημεῖα καὶ ὅσα περὶ τοῦ τρόπου τῆς παρ' Αἰγυπτίοις τιμῆς τῶν λειψάνων ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντι βίῳ τοῦ Μεγ. Ἀντωνίου: «Οἱ Αἰγύπτιοι τὰ τῶν τελευτώντων σπουδαίων σώματα καὶ μάλιστα τῶν ἁγίων μαρτύρων, φιλοῦσι μὲν θάπτειν καὶ περιελίσσειν ὀθονίοις, μὴ κρύπτειν δὲ ὑπὸ γῆν, ἀλλ' ἐπὶ σκιμποδίων τιθέναι καὶ φυλάττειν ἔνδον παρ' ἑαυτοῖς νομίζοντες ἐν τούτῳ τιμᾶν τοὺς ἀπελθόντας. Ὁ δὲ Ἀντωνίος πολλὰκις περὶ τούτου καὶ ἐπισηκόπους ἤξιον παραγγέλλειν τοῖς λαοῖς: ὁμοίως δὲ καὶ λαϊκοὺς ἐνέτρειπε καὶ γυναῖξιν ἐπέπληττε λέγων, μήτε νόμιμον μήτε ὄλως ὄσιον εἶναι τοῦτο. Καὶ γὰρ τὰ τῶν πατριαρχῶν καὶ τὰ τῶν προφητῶν σώματα μέχρι νῦν σώζονται εἰς μνήματα· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα εἰς μνημεῖον ἐτέθη, λίθος τε ἐπιτεθείς· ἔκρυψεν αὐτὸ, ἕως ἀνέστη τριήμερον... Πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες ἔκρυψαν ὑπὸ γῆν λοιπόν, καὶ ἠυχαρίστουν τῷ Κυρίῳ, καλῶς διδασθέντες». (Βίος Ἀντωνίου κεφ. 90, Migne 26,968).

τοῦ νὰ ἀνεγείρονται ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν ἦσαν οὔτοι, θυσιαστήρια ἢ τράπεζαι, διὰ τὸν ἑορτασμὸν τῆς ἐπετείου τοῦ μαρτυρίου τούτων, εἰς ὑπερβολὰς δέ, εἰς ἃς πολλοὶ ἤχθησαν ἐκ καταχρήσεως τῆς συνηθείας ταύτης, ἀφορᾷ ὁ Ἡ'Α ἢ κατ' ἄλλους ΠΞ κανὼν τῆς ἐν 419 μ.Χ. συνελθούσης ἐν Καρθαγένῃ συνόδου, ἔχων ὡς ἔπεται : «Ἦρρεσεν, ἵνα πανταχοῦ ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ τοὺς ἀμπελῶνας, θυσιαστήρια ὡσανεὶ εἰς μνήμην μαρτύρων καθιστάμενα, ἐν οἷς οὐδὲ ἐν σῶμα ἢ λείψανα μαρτύρων ἀποκείμενα δεῖκνυνται ἀπὸ τῶν ἐντοπίων ἐπισκόπων, εἰ ἔστι δυνατόν, καταστρέφονται... Καὶ παντελῶς μηδὲ μνήμη μαρτύρων ἐπιτελεσθῆ, εἰ μή που ἢ σῶμα ἢ τινὰ λείψανα ὧσιν ἢ ἀρχαιότητι παραδιδῶνται. Ὅσα γὰρ δι' ἐνυπνίων καὶ ματαίων ἀποκαλύψεων ἀνθρώπων τινῶν, ὅπουδῆποτε καθίστανται θυσιαστήρια, παντὶ τρόπῳ τοιαῦτα ἀποδοκιμασθῶσιν».

Ἰὼς εἰς τὴν συνηθειαν τῆς ἐπιτοπίου ἀνεγέρσεως θυσιαστηρίων νὰ συνετέλεσεν ἀντίληψίς τις ἐκδηλωθεῖσα μεμαρτυρημένως ἐν τῇ Ρώμῃ καὶ εἰς τὰς χώρας, ἐφ' ὧν ἐξετείνετο ἡ ἐπιρροή αὐτῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔδει νὰ μὴ ἀθετῆται ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀπαρabiάστου τῆς ταφῆς, ἢ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς νόμους ἰσχύουσα. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχικῶν τάφων αὐτῶν μεταφορὰ ἢ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τῶν μαρτύρων μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ Ζ' αἰῶνος δὲν ἠνυπόθη ὑπὸ τῆς Ρώμης, ἀλλὰ καὶ πολλῶ μᾶλλον ὁ κατατεμαχισμὸς τῶν λειψάνων τούτων καὶ ἡ λήψις ἐξ αὐτῶν μερίδων πρὸς καθιέρωσιν θυσιαστηρίων, παρὰ τὴν πρωτῆως ἐν Ἀνατολῇ κρατήσασαν ἀντίθετον συνηθειαν. Ἡ πρώτη μεταφορὰ ἢ ἀνακομιδὴ λειψάνων ἁγίων ἢ μνημονευομένη ὑπὸ τοῦ Liber pontificalis, εἶνε ἡ τῶν ἁγίων Πρίμου καὶ Φηλικιανοῦ, ἐπὶ τοῦ πάππα Θεοδώρου († 649) ⁽³⁰⁾.

Ἡ πρώτη ἐν τούτοις ἐπίσημος μαρτυρία περὶ καταθέσεως μαρτυρικῶν λειψάνων κατὰ ἐγκαίνια ναοῦ προέρχεται ἐκ τῆς Δύσεως, ἐκ τῆς περιφερείας ὅμως τῶν Μεδιολάνων. Ὅταν δηλαδὴ ὁ Ἀμβρόσιος περὶ τὸ 380 μ.Χ. ἐνεγκαινίασε τὸν ἐν Μεδιολάνοις ἐγγὺς τῆς Porta Romana ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων μετέφερεν ἐκεῖ τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Ναζαρίου, ἀποτεθειμένων ἐκ προτέρου καὶ λειψάνων τινῶν τῶν ἁγίων ἀποστόλων ⁽³¹⁾. Ὅταν δὲ χρόνον τινὰ ἔπειτα, περὶ τὸ 386 μ.Χ., καθιέρωσε τὴν Ἀμβροσιανὴν βασιλικὴν ἄνευ λειψάνων, ὁ λαὸς ἐζήτησε νὰ κάμῃ τὰ ἐγκαίνια, ὡς καὶ πρότερον. Πράγματι δ' ἀνευρῶν ἅγια λείψανα, ἱκανοποίησε τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην τοῦ λαοῦ ⁽³²⁾. Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης λεπτομερείας συνάγομεν, ὅτι ἡ κατάθεσις ἁγίων λειψάνων ἐν τοῖς ἐγκαίνιοις δὲν ἐθεωρεῖτο εἰσέτι ἀπαράιτητος, ἡδύνατο δὲ νὰ τελεσθοῦν ἐγκαίνια καὶ χωρὶς νὰ κατατεθοῦν ὑπὸ τὸ

(30) Liber pontif. édit. Duchesne tom. I pag. 332, 334.

(31) Vita Ambr. Paulin. auct. 33.

(32) Epist. 22 ad Marcell. 13.

θυσιαστήριον μαρτυρικά ἢ οἰαδήτινα ἅγια λείψανα. Τοῦτο ἄλλως τε ἐμφαίνεται καὶ ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ πάππα Βιγιλίου, ἀπευθυνθείσης ἐν ἔτει 538 μ.Χ. εἰς τὸν Profuturum τῆς Πράγας, καθ' ἣν ἤρκει πρὸς καθιέρωσιν νέου θυσιαστηρίου ἢ τέλεισι τῆς θείας Εὐχαριστίας ἐπ' αὐτοῦ⁽³³⁾. Προϋποτίθεται δὲ ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐκ τοῦ Ζ' κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787 μ. Χ.) ἔχοντος ὡς ἔπεται : « . . . Ὅσοι οὖν σεπτοὶ ναοὶ καθιερώθησαν ἐκτὸς ἁγίων λειψάνων μαρτύρων, ὀρίζομεν ἐν αὐτοῖς κατάθεσιν γενέσθαι λειψάνων μετὰ τῆς συνήθους εὐχῆς, ὃ δὲ ἄνευ ἁγίων λειψάνων καθιερῶν ναὸν καθαιρεῖσθω, ὡς παραβεβηκῶς τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις». Μαρτυρεῖται δηλαδὴ ἐντεῦθεν σαφῶς ὅτι καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ παρὰ τὴν γενικευθεῖσαν πλέον συνήθειαν τῆς καταθέσεως ἱερῶν λειψάνων ἐν τοῖς ἐγκαινίοις, ἐξηκολούθουν κατ' αὐτὸν τὸν Η' αἰῶνα πολλαχοῦ νὰ τελοῦν τὴν καθιέρωσιν τῶν θυσιαστηρίων καὶ τὸν ἐγκαινιασμόν αὐτῶν ἄνευ ἱερῶν λειψάνων.

Ἀπὸ τοῦ τέλους ὁμως τοῦ Δ' αἰῶνος ἤρχισε νὰ γενικεύεται ἡ συνήθεια ὅπως τὰ θυσιαστήρια καθιερῶνται καὶ διὰ καταθέσεως μαρτυρικῶν λειψάνων. Οὕτω ἐν τῇ Δύσει ὁ Γαυδέντιος τῆς Βριξίας (Brescia) ἐν ἔτει 387 κατὰ τὸ ταξείδιον αὐτοῦ εἰς προσκύνησιν τῶν Ἱεροσολύμων παρέλαβεν ἐν Καισαρείᾳ ἀπὸ τὰς ἀνεψιάς τοῦ Μ. Βασιλείου λείψανά τινα τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα, ἅτινα μετὰ τινα ἔτη ἐχρησιμοποίησε μετ' ἄλλων ἱερῶν λειψάνων πρὸς καθιέρωσιν τῆς ἐκκλησίας του (Vet. Brix. Episc. Opusc. σελ. 341 καὶ 345 Brix. 1738. Πρβλ. καὶ περὶ ἄλλων καταθέσεων ἐν ἐγκαινίοις καὶ Παυλίνου τοῦ Νόλλης (393 μ.Χ.) Epist. 32 ad Sev. 12 καὶ Γρηγορίου τοῦ Τουρώνης Mir. I 31 καὶ II 50). Κατὰ τὸν ἐγκαινιασμόν δὲ τοῦ ἐν Tuscia ναοῦ τῷ 393 μετηνέχθησαν ἐκ Βονωνίας λείψανα τῶν μαρτύρων Βιτάλη καὶ Ἀργίκολα⁽³⁴⁾.

Ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐν Κων)λει ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, τὸν ὁποῖον ἀνήγειρε Θεοδόσιος Β' μετὰ τὴν ἐν ἔτει 404 γενομένην πυρπόλησιν αὐτοῦ καὶ ὁ ὁποῖος ἐγκαινιάσθη κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 415, κατετέθησαν λείψανα Ἰωσήφ τοῦ υἱοῦ Ἰακώβ καὶ Ζαχαρίου τοῦ πατρὸς Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ⁽³⁵⁾. Κατὰ δὲ τὰς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ Ἰωάννου ἐν ἔτει 515 παρεχομένης πληροφορίας, κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Σεβαστείας ἐναπετέθησαν λείψανα Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ τοῦ προφήτου Ἐλισσαίου ἐντὸς δύο θηκῶν, κεκοσμημένων διὰ

(33) « . . . Cum in ea (sanctuariorum) missarum fuerit celebrata solemnitas, totius sanctificatio consecrationis implebitur ». (« Epist. I, 4. Migne P. L. 69, 18 Πρβλ. καὶ Πελαγίου Α' (556—561). Epist. ad Eleutherium αὐτόθι 415).

(34) Παυλίνου βίος Ἀμβροσίου κεφ. κθ'.

(35) Χρονικὸν Πασχάλιον ἔκδοσις Βόννης τομ. Α' σελ. 572.

χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ⁽³⁶⁾. Ὡσαύτως κατὰ τὰ ἐν ἔτει 550 γενόμενα ἐγκαινία τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἐν Κων]λει ἀπετέθησαν λείψανα τῶν Ἀνδρέου, Λουκᾶ καὶ Τιμοθέου ⁽³⁷⁾. Καὶ προγενεστέρως κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων Μαρτυρίου (478 — 486) τελεσθέντα ἐγκαινία τοῦ ἐν τῇ λαύρᾳ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ναοῦ κατετέθησαν λείψανα τῶν μαρτύρων Ταράχου, Πρόβου καὶ Ἀνδρονίκου ⁽³⁸⁾. Ὡσαύτως ἡ καθιέρωσις τῶν θυσιαστηρίων τῆς ἁγίας Εὐφημίας ἐν Πέτρᾳ ⁽³⁹⁾ καὶ τοῦ Ἐβδόμου ⁽⁴⁰⁾ πρὸ τοῦ 395 καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σαμουὴλ ⁽⁴¹⁾ ἐν ἔτει 406 ἐγένοντο διὰ καταθέσεως ἁγίων λειψάνων.

Τῶν ἐγκαινίων προηγεῖτο ἀγρυπνία δι' ὅλης τῆς νυκτός, τῶν πιστῶν προσκαρτερούντων ἐν τῷ ναῷ, ἕνθα κατετίθεντο τὰ ἅγια λείψανα πρὸς ἐπίσημον μεταφορὰν κατὰ τὴν ἐπομένην. Ἡ μεταφορὰ δ' αὕτη ἐγένετο πανηγυρικώτατα διὰ λιτανείας, τὴν ὁποίαν παρηκολούθει καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ, ὅταν συνέβαινε νὰ εἶναι οὗτος παρῶν. Οὕτω προηγήθη τοιαύτη ἀγρυπνία τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης καθιερώσεως τοῦ ἐν τῇ Λαύρᾳ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ναοῦ πρὸ τῶν λαμπρῶς πεφωταγωγημένων μαρτυρικῶν λειψάνων ⁽³⁸⁾, καθὼς καὶ τῶν ἐγκαινίων τῶν ἐν ἔτει 563 γενομένων τὸ δεύτερον τοῦ ἐν Κων]λει ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ⁽⁴²⁾. Ἐν δὲ τῇ Λύσει μαρτυροῦνται τοιαῦται παννυχίδες κατὰ τὰ ἐγκαινία τῆς Ἀμβροσιανῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Τουρῶνης ἰδρυθέντος εὐκτηρίου, καθὼς καὶ κατὰ τὰ ἐγκαινία τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου καθιερωθέντος ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰουλιανοῦ ⁽⁴³⁾. Κατὰ τὰς παννυχίδας ταύτας τὰ μὲν πρὸς καθιέρωσιν τῆς Ἀμβροσιανῆς βασιλικῆς μαρτυρικὰ λείψανα τῶν ἁγίων Γερβασίου καὶ Πρωτασίου εἶχον κατατεθῆ ἐν τῷ λαμπρῶς φωταγωγημένῳ ναῷ τῆς Φαύστης, τούτων δὲ ἀράμενοι οἱ κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην προσαχθέντες ἐκεῖ ἄρρωστοι καὶ δαιμονῶντες ἀνέκτησαν τὴν ὑγείαν των· τὰ δὲ πρὸς καθιέρωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου ἰδρυθέντος εὐκτηρίου λείψανα τῶν ἁγίων Εὐφρονίου, Σατουρνίνου, Ἰουλιανοῦ καὶ Ἰλλιδίου εἶχον κατατεθῆ ἐν τῇ βασιλικῇ τῶν Τουρῶνων· καὶ τὰ κατὰ τὰ ἐγκαινία τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰουλιανοῦ κατατεθέντα λείψανα τοῦ ἁγίου τούτου, εἶχον ἐναποτεθῆ κατὰ τὴν παννυχίδα εἰς τὸ θυσιαστήριον τοῦ ἐν Τουρῶνοις ναοῦ τοῦ ἁγίου Μαρτίνου.

(36) Νέα Σιών ἔτ. Θ' (1912) σελ. 50 — 51.

(37) Μαλακὰ χρονολογία, ἔκδ. Βόννης σ. 484 καὶ Θεοφάνους χρονολογίου, ἔκδ. Βόννης, τόμ. Α' σελ. 352.

(38) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ δόσιου πατρὸς ἡμῶν Εὐθυμίου ἐν Νέα Σιών, ἔτος Θ' σελ. 659.

(39) Θεοδώρου Ἀναγν. Ἐκκλ. Ἰστ. II 62, Migne 86,213.

(40) Σωζομένου Ἐκκλ. Ἰστ. VII, 21.

(41) Hieronym. Contra Vigilantium c. v. Migne P. L. 23,343.

(42) Θεοφάνους ἔνθ' ἀν. σελ. 369.

(43) Ἀμβροσίου Epist. 22 κεφ. θ' καὶ κα. Καὶ Γρηγορ. Τουρῶνης in glor. confes. κεφ. 8 καὶ in glor. mart. κεφ. 26, 32—34.

Μέχρι δὲ σήμερον τοιαύτη κρατεῖ καὶ παρ' ἡμῖν τάξις, νὰ ἀποτίθενται τ. ἔ. ἀφ' ἑσπέρας τὰ πρὸς ἐγκαινισμὸν ναοῦ χρησιμοποιοηθῆσόμενα ἅγια λείψανα ἐντὸς δισκαρίου ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης ἐγκαινιασμένου ἤδη ναοῦ καὶ ἐκείθεν νὰ μεταφέρονται ἐν πομπῇ εἰς τὸν καθιερούμενον ναόν.

Περὶ τῆς ἐν πανηγυρικῇ λιτανείᾳ μεταφορᾶς τῶν ἁγίων λειψάνων εἰς τὸν ἐγκαινιζόμενον ναὸν ἔχομεν ἱκανὰς μαρτυρίας, τινὲς τῶν ὁποίων ἐκτείνονται καὶ εἰς μᾶλλον ἢ ἦττον λεπτομερῆ περιγραφὴν τῆς λαβούσης χώραν πομπῆς. Οὕτω ἡ μεταφορὰ τῶν ἁγίων λειψάνων, τῶν πρὸς καθιέρωσιν ἐν ἐν ἔτει 415 τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Κων)λει ἁγίας Σοφίας ἐγένετο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀττικοῦ καὶ τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐν Φοινίκη Ἀνταράδου (=Ταρσοῦ) Μωϋσέως καθημένων «ἐν βουριχαλίοις», ἐχόντων δ' ἐν χερσὶ τὰ περιέχοντα τὰ ἅγια λείψανα «γλωσσοκόματα» ἦτοι τὰς θήκας, προπέμποντος δ' αὐτοῦ τοῦ ἐπάρχου τῆς Κων)λεως Οὔρσου μετὰ πάσης τῆς συγκλήτου (44). Ὡσαύτως κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων (τῇ 28 Ἰουλίου 550) ἡ μεταφορὰ τῶν ἁγίων λειψάνων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Μηνᾶ, καθημένου ἐν χρυσῷ βασιλικῷ ὀχήματι διαλίθῳ καὶ φέροντος ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτοῦ τὰ εἰς τρεῖς θήκας περιεχόμενα ἅγια λείψανα (45). Ὁ αὐτὸς Μηνᾶς συγκαθεζόμενος ἐν βασιλικῷ ὀχήματι μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἀπολλιναρίου μετέφερε μετ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας τὰ πρὸς ἐγκαινισμὸν τοῦ ἐν Συκαῖς (=Γαλατᾶ) ναοῦ τῆς ἁγίας Εἰρήνης (Σεπτεμβρ. 551), τοὺς δύο δὲ τούτους πατριάρχας διερχομένους ἐκ τοῦ περάματος προὔπηντησεν ὁ αὐτοκράτωρ (46). Τὴν λιτανείαν ταύτην κατὰ τε τὸν Duchesne (47) καὶ τὸν Strygowsky (48) εἰκονίζει τὸ ἐν τῷ θησαυροφυλακίῳ τοῦ ἐν Τριουηρία μητροπολιτικοῦ ναοῦ καὶ πιθανώτατα ἀπὸ τοῦ ΣΤ' αἰῶν. χρονολογούμενον λαμπρὸν ἔξ ἐλεφαντίνου ὄστου ἀνάγλυφον. Ἐν αὐτῷ διακρίνεται ἡγούμενος τῆς λιτανείας ὁ αὐτοκράτωρ φέρων ἐπὶ κεφαλῆς μὲν τὸ διάδημα, ἐν χερσὶ δὲ λαμπάδας, μετ' αὐτὸν δ' ἔπονται οἱ πρόκριτοι μετὰ γλαμύδων καὶ λαμπάδων ἐν χερσίν, καὶ ἐπὶ ὀχήματος τετρατρόχου ὑπὸ δύο ἵππων συρομένου οἱ μεταφέροντες τὰ λείψανα ἀρχιερεῖς, καὶ τὸ δι' οὗ διέρχεται ἡ λιτανεία ἀμφιθέατρον γέμον θεατῶν, ἐκ τῆς μεσαιᾶς δὲ θύρας αὐτοῦ σειόμενα θυμιατήρια, καὶ δεξιόθεν αὐτοῦ ὁ ναὸς μετὰ τοῦ στρογγύλου βαπτιστηρίου του ἐν τῇ θύρᾳ τοῦ ὁποίου ἴσταται ἡ αὐτοκράτειρα ἐν πολυτελεῖ ἀμφίεσει καὶ μέγαν σταυρὸν ἀνηρημένον ἔχουσα, καὶ ἀναμένουσα ἐκεῖ τὴν λιτανείαν (49) Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τὰ μετὰ

(44) Πασχάλιον χρονικὸν τομ. Α'. σελ. 572.

(45) Μαλαλᾶ Χρονογ. σ. 484 καὶ Θεοφάνους χρονογρ. ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 352.

(46) Μαλαλᾶ αὐτοῦθ. σελ. 486 καὶ Θεοφάνους αὐτοῦθ. σελ. 353.

(47) Origines du culte chrétien, Paris 1898 σελ. 402.

(48) Kauffmann, Handbuch der chr. Archäologie σελ. 445.

(49) Ἴδε Grisar, Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter Tom. A' (Freiburg Br. 1901) σελ. 628.

τὴν πῶσιν τοῦ τρούλλου αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν τούτου κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 563 γενόμενα τὸ δεύτερον, τὰ ἅγια λείψανα μετέφερε ἐν λιτανείᾳ ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Πλάτωνος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐγένετο ἡ παννυχίς, ὁ πατριάρχης Εὐτύχιος ἐπὶ ὀχήματος, συλλιτανεύοντας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ λαοῦ ψάλλοντος τὸ «Ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης»⁽⁵⁰⁾. Παρόμοιαι λιτανεῖαι ἐγένοντο καὶ ἐν τῇ Δύσει, ὡς συνάγεται ἐκ φράσεώς τινος τοῦ Ἀμβροσίου λεχθείσης κατὰ τὰ ἐγκαινία τῆς Ἀμβροσιανῆς⁽⁵¹⁾ καὶ ἐκ τῶν κατὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ εὐκτηρίου τοῦ Τουρῶνων Γρηγορίου⁽⁵²⁾.

Ἀφήκαμεν τελευταῖα τὰ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐγκαινία διὰ τινὰς λεπτομερείας, ἕξ ὧν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ τί ἐν προτέροις ἐποχαῖς, ἐπὶ τοῦ μεγ. Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδεξαμένων αὐτὸν συνέβαλεν ἐν τοῖς ἐγκαινίοις ἡ συμμετοχὴ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ κατὰ τὴν πρωτοβουλίαν αὐτοῦ καθορισμὸς τοῦ χρόνου τῆς τελέσεως τῶν ἐγκαινίων ναῶν κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἐκτισμένων. Τὰ ἐγκαινία ταῦτα ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπέστατα, τῆς λιτανείας ἐκκηνησάσης ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, τοῦ Πατριάρχου Μηνᾶ μεταφέροντος ἐπὶ βασιλικῷ ὀχήματι τὰ ἅγια λείψανα, συμπαρακολουθοῦντος καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, ἔχοντος συλλιτανεύοντα καὶ τὸν λαόν. Κατὰ τινὰ Ἀνώνυμον, περιγράφοντα τὰ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν καὶ τὰ ἐγκαινία τοῦ περικαλλοῦς ναοῦ⁽⁵³⁾, τὴν προτεραίαν τῶν ἐγκαινίων ἔθυσεν ὁ Ἰουστινιανὸς βόας χιλίους, ὄρνιθας καὶ ἀλεκτρούνας ἀνὰ χιλιάδας δέκα, οὐδ' ἔπαυσε κλητορεύων πάντας καὶ ρογεύων καὶ φιλοδωρῶν ἐπὶ ὀλόκληρον δεκαπενθήμερον. Πιθανῶς οἱ ἀνωτέρω ἀριθμοὶ νὰ μὴ εἶνε ξένοι τῆς ὑπερβολῆς. Πάντως ἕξ αὐτοῦ δύναται νὰ συναχθῇ, ὅτι ὅπου κατὰ τοὺς παρελθόντας χρόνους, τοὺς ἀπὸ τῆς εἰρηνεύσεως τῆς ἐκκλησίας ἐπακολουθήσαντας, τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐγκαινίων ἐλάμβανεν ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ ἑορτασμὸς αὐτῶν ἐγένετο καὶ διὰ δημοσίων γευμάτων καὶ φιλοδωρημάτων. Μαρτυροῦνται δ' ἄλλως τε τοιαῦται λαμπραὶ ἐστιάσεις καὶ συμποτικαὶ εὐωχίαι ὡς παρατεθεῖσαι καὶ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κατὰ τὰ ἐγκαινία τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ (Εὐσεβίου, Βίος Κωνσταντίνου, βιβλ. δ' 44).

Τὰ πρὸς καθιέρωσιν τῆς ἁγίας Τραπέζης ἀποτιθέμενα ἱερὰ λείψανα, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων, ἔδει πάντοτε νὰ εἶνε μαρτυρικά. Ὁ λόγος δὲ τούτου καθίσταται εὐνόητος, ὅταν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ἀφ'

(50) Μαλαλᾶ ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 495 καὶ Θεοφάνους ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 369.

(51) «Condamus ergo reliquias sacrosanctas et dignis aedibus invehamus, totumque diem fida devotione celebremus» (Epist. 22). Τὴν ἐπομένην δὲ ἐπικολούθησαν μετὰ προσηγηθείσαν παννυχίδα τὰ ἐγκαινία.

(52) Γρηγορίου Τουρῶνης in glor. confes. c. 20.

(53) Ἴδε Migne 122, 1289 καὶ ἐξῆς.

ένος μὲν τὴν συνήθειαν, ἥτις, ὡς εἴπομεν, ἐκράτησεν ἐνωρὶς ὅπως τελῆται ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν μαρτύρων κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ μαρτυρίου αὐτῶν ἢ θεία λειτουργία, τῆς ἐπὶ τοῦ τάφου τούτου πλακὸς ἐπεχούσης τόπον θυσιαστηρίου· ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐν Ἀποκαλύψ. στ. 9 περιγραφομένην σκηνήν, καθ' ἣν ὁ Ἰωάννης εἶδε ὑποκάτω τοῦ ἐπουραίου «θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον». Ἐντεῦθεν κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα εἰς ναὸν ἐγκαινιασθέντα ὑπὲρ τὸν τάφον τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου ἀπετέθησαν ὑπὸ τὴν ἀγίαν Γράπεζαν καὶ μερίδες τίνες μαρτυρικῶν λειψάνων⁽⁵⁴⁾. Καὶ ἐν τῷ μνημονευθέντι δὲ Ζ' κανόνι τῆς ἐν Νικαίᾳ ἐβδόμης Οἴκουμ. συνόδου ὁρίζεται ρητῶς τὰ κατατιθέμενα πρὸς καθιέρωσιν θυσιαστηρίων λείψανα νὰ εἶνε μαρτυρικά. Ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἐν τούτοις βεβαιοῦται⁽⁵⁵⁾, ὅτι ὁ «Κύριλλος ὁ θεσπέσιος, ᾧ τὰ τῆς Ἀλεξανδρέων ἱερὰ ἐνεκεχείριστο πηδάλια, οὗτος δὴ πρῶτος, ὅσα γε ἐμὲ εἰδέναι, καὶ ὁσίων ἠρκέσθη λειψάνοις ἱερὸν οἶκον ἐνθρονίσαι τε καὶ καθαγιάσασθαι. Καὶ γὰρ οὗτος ἀσκητοῦ τινος τῶν ἐπιδόξων, ἐν ᾧ τὴν ἀσκησιν ἐπετέλει δωματίῳ τετελευτηκότος καὶ τοῦ θανάτου τοῖς πολλοῖς ἀδήλου καθεστηκότος... ἐπιστάς καὶ εὐρῶν τὸν ἀγωνιστὴν... τεθνηκότα, τὰ τε ἄλλα ὠσιώσατο καὶ τὸ οἰκημάτιον, οὐδὲν ἕτερον οὐδὲ μαρτυρικὸν λείψανον ἐπενηθείς, ἱερὸν οἶκον καὶ νεῶν Θεοῦ ἀνιερώσατο. Ἐξ ἐκείνου δὲ ἄλλοι πολλοὶ κατὰ διαδοχὴν τὴν αὐτὴν προᾶξιν ἐμιμήσαντο, Μεθοδίου τοῦ πολυάθλου καὶ ἀρχιερέως Θεοῦ συνάθλου Νικηφόρου καὶ συναρχιερέως τῷ σώματι χρησαμένου εἰς ἀγιασμόν καὶ κατασκευὴν ἐκκλησίας ἱερᾶς καὶ ἀμαρτημάτων ἰλαστήριον». Ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ἔξ ἄλλου, ὅπου καὶ ἡ μεταφορὰ ἢ ἀνακομιδὴ τῶν ἱερῶν λειψάνων, ἀλλὰ καὶ ὁ κατατεμαχισμὸς αὐτῶν πολλῶ μᾶλλον ἀπεφεύχθη⁽⁵⁶⁾, ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς καθιέρωσιν θυσιαστηρίων τὰ λεγόμενα sancuaria ἢ brandea. Ἦσαν δὲ ταῦτα δίδοναι ἢ τεμάχια ὑφασμάτων, δι' ἐπαφῆς πρὸς τὸ σῶμα τοῦ μάρτυρος ἢ καὶ πρὸς τὸν τάφον καθαγιασθέντα. Τὴν περὶ τῶν διδονῶν τούτων γνώμην αὐτοῦ ἐκθέτει ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ μέγας εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Κωνσταντίαν ἐπιστολὴν του, ἐθεωρεῖτο δὲ ὅτι τὰ αὐτὰ ἐνηργοῦντο θαύματα διὰ τῶν καθηγιασμένων τούτων σουδαρίων, ἅτινα καὶ ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἱερῶν λειψάνων.

(54) Εὐθυμίου βίος 122 ἐν Cotel. Monum. Gr. II 305.

(55) Τὰ Ἀμφιλόχια ἀποκρ. ριε (περὶ ἐνθρονισμοῦ) Ἐκδ. Σοφ. Οἰκονόμου σελ. 187.

(56) Οὗτος ἐν ἔτει 519 ὁ πάπας Ὁρμίσδας ἀντέταξε τὴν συνήθειαν ταύτην τῆς ἐν Ρώμῃ ἐκκλησίας εἰς αἴτησιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, ὅστις πρὸς ἐγκαινισμόν νεοδημένου τινὸς βασιλικῆς ἐξήτησε λείψανά τινα τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου (Epist. 66 Migne P. I, 63, 474, 477). Παρομοίᾳ ἀρνήσις ἀντέταχθη καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Κωνσταντίαν, ἥτις ἐξήτησε πρὸς καθιέρωσιν ἄλλου νεωστὶ ἀνεγερθέντος ναοῦ μερίδας τινὰς λειψάνων τοῦ ἀποστόλου Παύλου (Epist. Registr. IV, 30).